

ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ ЗА МІСЦЕМ ПРОЖИВАННЯ У II ПОЛОВИНІ XX СТОЛІТТЯ

Для успішності процесів розвитку соціальної роботи і соціальної педагогіки в Україні особливої актуальності набуває осмислення практичного досвіду соціально-виховної роботи з дітьми за місцем проживання у II половині XX століття. Теоретичне обґрунтування цієї ідеї, а також накопичений досвід практичної діяльності в цьому напрямі суттєво вплинули на формування соціально-педагогічної теорії та практики нашої держави.

Вивчення історико-педагогічних аспектів розвитку соціального виховання в Україні у II половині XX століття розпочалося вже з кінця 50-х років. Саме тоді постало питання про створення ефективної системи громадського виховання. У 60-х роках з'явилися наукові праці О. Завадовської, К. Присяжнюка, у яких автори приділили увагу проблемам організації навчання.

У дослідженнях 70-х – початку 80-х років XX століття (В. Беляєв, Л. Ваховський, Б. Горячев, Н. Кузін, З. Равкін) автори розглядали окремі аспекти проблеми соціального виховання, пов'язані із змістом і методами формування соціально-активної життєвої позиції молоді у мікрорайоні.

У кінці 80-х років XX – на початку XXI століття значно активізується історико-педагогічне вивчення проблем соціального виховання й соціальної педагогіки. Автори публікацій, присвячених соціально-педагогічній проблематиці (Ю. Василькова, М. Галагузова, І. Зверева, А. Капська, Л. Ковальчук, В. Курило, О. Любар, М. Стельмахович, О. Сухомлинська, С. Хлебик та ін.), намагались простежити генезис соціально-педагогічної теорії та практики, етапи становлення й розвитку соціальної педагогіки.

Останнім часом виконано низку досліджень, присвячених окремим аспектам соціального виховання й соціально-педагогічної роботи з дітьми

(О. Безпалько, О. Вакуленко, І. Козубовська, А. Малько, Л. Міщик, В. Оржехівська, Ю. Поліщук С. Толстоухова, С. Харченко, Н. Чернуха, Л. Штефан та ін.).

Метою статті є розкриття особливостей організації соціально-виховної роботи з дітьми за місцем проживання у II половині XX століття.

Соціально-педагогічною ідеєю, яка активно досліджувалась у період з середини 60-х до кінця 80-х років XX століття була організація соціального виховання дітей за місцем проживання. Значного поширення та масового характеру вона набула з другої половини 60-х років XX століття, після прийняття постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 10 листопада 1966 року «Про заходи подальшого вдосконалення роботи середньої загальноосвітньої школи», яка покладала на школу відповідальність за організацію виховання не тільки в її стінах, а й за її межами. Перед загальноосвітньою школою було поставлено завдання стати організуючим центром виховної роботи та забезпечити цілеспрямований педагогічний вплив на дітей в районі своєї діяльності. Пріоритетності набувають нові соціально-педагогічні ідеї: організація позакласної й позашкільної виховної роботи й організація виховної роботи за місцем проживання [8].

Найпоширенішим варіантом організації соціально-виховної роботи за місцем проживання було створення за ініціативою партійних і радянських органів рад громадськості, які координували виховну діяльність різних соціальних інститутів. Громадськість приділяла значну увагу соціальному вихованню дітей за місцем проживання. У мікрорайонах шкіл було створено форпости, дитячі майданчики, до роботи залучались учителі, виробничники, батьки, пенсіонери.

У різних містах України створювалися міські та будинкові ради громадськості, активно діяли ради батьків. Свою роботу громадські органи розпочали з організації дитячих кімнат за місцем проживання на громадських засадах. На околицях міста актив батьків разом із працівниками домоуправління й старшокласниками споруджували різні спортмайданчики:

футбольні, волейбольні, баскетбольні та ін. Будинкові ради залучали підростаюче покоління до суспільно корисної праці: діти й дорослі облаштовували двори, садили дерева та квіти [12, с. 84-85].

Ради громадськості разом з дитячими кімнатами міліції посилили боротьбу з бездоглядністю й правопорушеннями серед неповнолітніх. Проводилась індивідуально-профілактична робота з дітьми, застосовувались заходи громадського впливу на батьків, які недостатньо займаються вихованням дітей.

На початку 70-х років значно активізувались в організації соціально-виховної роботи за місцем проживання житлово-експлуатаційні контори (ЖЕКи) й домоуправління. У містах України при ЖЕКах почали створюватися і працювати дитячі форпости, у яких було створено різноманітні гуртки, клуби цікавих справ; будувалися спортивні комплекси із душовими, роздягальнями, залами для тенісистів та секціями атлетичної гімнастики. При ЖЕКах створювались оперативні загони, які проводили індивідуальну роботу з «важкими» підлітками, допомагали їм зрозуміти їхні помилки, зацікавити чимось корисним, практикували різноманітні виховні заходи [2, с. 15-16].

Ініціатором організації виховної роботи за місцем проживання були, звичайно, і загальноосвітні школи, які безпосередньо керували соціально-виховною діяльністю. У навчально-виховній роботі шкіл на початку 70-х рр. діяла система виховних заходів у мікрорайоні: надання шефської допомоги дитячим кімнатам; організація гуртків та секцій; створення підліткових клубів; організація літніх дитячих майданчиків [15, с. 57-58].

З середини 70-х років спостерігається тенденція до переходу від безсистемних виховних заходів у мікрорайоні до якісно нової стадії – організації соціально-педагогічної діяльності на основі діагностики й педагогічно доцільного використання виховних можливостей мікрорайону. Переосмислювалася місія школи, на яку раніше покладалась уся відповідальність за продовження виховання поза її межами. Основна функція школи вбачалась у створенні колективу вихователів у мікрорайоні, до якого входили б державні, профспілкові, культурні заклади, громадські організації,

підприємства, установи та організації, що здійснюють виховання дітей на шефських засадах, добровільні товариства, штатні вихователі й організатори спортивно-масової роботи при ЖЕКах.

Досить чітко визначалась функція загальноосвітньої школи щодо соціально-виховної роботи за місцем проживання – «забезпечення кваліфікованого керівництва роботою в мікрорайоні, педагогічне спрямування її, погодженість дій школи, сім'ї й громадськості в цій справі» [14, с. 68-69]. Також зверталась увага на необхідність педагогізації соціального середовища через засоби масової пропаганди, підвищення соціального характеру виховання, яке повинне перетворюватись у керовану соціалізацію, посилення безпосереднього впливу виробничих колективів на виховання молоді, поживлення шефської роботи.

Оскільки виховна робота в мікрорайонах набула соціального звучання, практики, які здійснювали соціально-виховну роботу, не погоджувалися з тим, що тільки школа повинна нести повну відповідальність перед державою за виховання підростаючих поколінь, і підтримували ідею залучення громадськості й інших соціальних інститутів до соціально-педагогічної діяльності в мікрорайоні. Тому координаційним центром цієї діяльності стали районні й міські ради з роботи із дітьми. Методичне ж забезпечення й педагогічне керівництво здійснювали відділи народної освіти й освітні заклади. Так, при навчально-виховних закладах було створено координаційні ради, які об'єднували різні соціальні інститути, що займались вихованням. Вони працювали під супроводом місцевих органів влади й домагались, щоб діяльність дітей і підлітків у позаурочний час була суспільно-корисною, посиленою, різноманітною, мала ігровий характер і передбачала різні форми активного відпочинку [6, с. 79-82].

Важливе місце в системі соціально-виховної роботи за місцем проживання займали самодіяльні дитячі та юнацькі клуби й об'єднання. Вони найбільш ефективно впливали на розвиток соціальної активності дітей,

оскільки основними виховними заходами були лекції, бесіди, тематичні вечори, ігри, розваги, заняття гуртків, обговорення книг і кінофільмів, зустрічі тощо.

Самодіяльні клуби почали виникати ще з кінця 50-х років, але тоді вони створювались не за місцем проживання дітей, а на базі шкіл. В клубах спочатку організовувалися переважно цікаві тематичні вечори художнього спрямування. Через деякий час життя змусило їх вийти за межі художньо-музичної тематики й звернутися до питань соціального характеру, які були найбільш актуальними для молоді (призначення людини, вибір життєвого шляху, та ін.) [3, с. 68].

Згодом дитячі клуби створювались переважно у мікрорайоні кожної загальноосвітньої школи міста. Їх передбачалось розміщувати у кварталах від двох до чотирьох тисяч чоловік, тобто по два-три клуби в зоні кожної загальноосвітньої школи.

Особливо активно в досліджуваній період працювали дитячі спортивні клуби й гуртки, які за місцем проживання дітей вели соціально-педагогічну роботу з формування здорового способу життя. У багатьох містах України при ЖЕКах організовувалися підліткові спортклуби, започатковувалися групи здоров'я. Юні футболісти, тенісисти, боксери, легкоатлети здобували перемоги на змаганнях різного рівня. До роботи в таких клубах залучали й громадських інструкторів, і на договірній основі фахівців, зокрема керівників фізкультурно-оздоровчих абонементних груп.

Узагальнення досвіду дало змогу фахівцям зробити висновок, що створення дитячо-юнацьких спортивних клубів, при яких організовуються секції з різних видів спорту, є однією з провідних форм фізкультурно-оздоровчої та спортивно-масової роботи за місцем проживання дітей. Саме клуби та гуртки створювали реальні можливості для залучення кожного учня до щоденних занять фізичними вправами в мікрорайоні школи й компенсували рухову недостатність дітей, сприяти розвитку фізичних здібностей, умінь і навичок фізичного самовдосконалення [5, с. 83-84].

Діяльність спортивних об'єднань мала безперечне соціально-виховне значення, оскільки їхня діяльність сприяла створенню виховного середовища й

школярі, які відвідували клуби, отримували досвід соціальної поведінки, мали можливість набути соціально значущих особистісних якостей.

Інколи участь в гуртках, секціях, клубах визначалась лише інтересами дітей та підлітків, які були ще досить нестійкими. І це створювало своєрідну проблему : дитина, яка відвідувала гурток або клуб, інколи втрачала бажання займатися обраним видом діяльності й залишалась за межами дитячого об'єднання. Педагоги-організатори намагались вирішити цю проблему різними методами. Наприклад, у виховних установах, дітям не заборонялось вступати в будь-який гурток і виходити з нього. Підліток мав змогу «попробувати» себе, перевірити свій інтерес, власні сили в різних видах діяльності. Педагог намагався допомогти дитині визначитись. Однак, це важко було зробити в одному гуртку, який функціонував при домоуправлінні [13, с. 85].

В середині 80-х рр. почали з'являтися багатопрофільні клуби за місцем проживання. Вони стали ефективною формою залучення підлітків до позитивної соціальної діяльності. У багатопрофільних підліткових клубах кожен мав змогу проявити себе в тій галузі, яка найбільше відповідала здібностям і можливостям. Це підбадьорювало дитину і давало почуття задоволення та впевненості в собі, допомагало зробити підлітка не випадковим учасником епізодичних заходів, а повноправним членом колективу [1, с. 54].

Ще однією ефективною організаційною формою соціального-виховної роботи за місцем проживання дітей були так звані різновікові загони, які дозволяли вирішити проблему безперервного педагогічного впливу на вихованців. Такі колективні об'єднання успішно працювали в сільських школах. Вони допомагали розв'язати низку завдань: активізувати діяльність органів самоврядування; здружити дітей; залучати до виконання громадських доручень; учити дітей жити в колективі за принципом «керувати й підкорятись», виробляти в них цілеспрямованість, уміння критично ставитись до власних вчинків; налагоджувати тісний контакт між школою та сім'єю, організовувати змістовне проведення вільного часу, дозвілля дітей та участь їх у суспільно корисній праці.

Різновікові загони об'єднували не більше 15 осіб, що давало можливість налагодити між дітьми «сімейні» стосунки, коли старші дбають про молодших, допомагають їм готувати домашні завдання, прищеплюють навички самообслуговування. Молодші, намагаючись наслідувати старших, переймають їхній досвід і знання, засвоюють елементи соціальної поведінки.

Особливо цінним було те, що в різновіковому загоні за місцем проживання зв'язки старших з молодшими набували сталого характеру. Дітей об'єднували спільні суспільно значущі заходи: вони разом проводили свята вулиць, готували звіти до свят, садили дерева й кущі, разом грались, змагались тощо. Різновікові загони першими реагували на вчинки й поведінку дітей, представляли й захищали їхні інтереси. Саме завдяки цьому створювалась така атмосфера, у якій не виникали правопорушення [11, с. 49-52].

У 90-ті роки ХХ століття в Україні починається новий етап розвитку соціально-виховної роботи за місцем проживання. Більшість шкіл почали працювати в режимі повного дня. За кожним з педагогів було закріплено декілька будинків, що знаходилися недалеко один від одного і мали спільний двір. В них проживали діти та молодь різного віку, які навчалися в різних навчальних закладах. Шкільні педагоги організували індивідуальну та групову роботу з дітьми закріплених за ними будинків, організували діяльність клубів вихідного дня для дітей та дорослих, проводили дворові свята, акції і т. ін. Педагоги також надавали необхідну соціально-педагогічну допомогу сім'ям. Зауважимо, що робота школи як головного організатора соціально-педагогічної діяльності дітей та дорослих у мікрорайоні призвела до перевантаження педагогічних колективів [7, с. 409-412].

Соціально-економічні зміни, які відбулися в Україні в 90-ті роки, курс держави на побудову громадянського суспільства вимагали переосмислення змісту соціально-виховної роботи за місцем проживання, створення нових варіантів її практичного здійснення. У 1993 році в країні було започатковано створення соціальних служб для молоді, які склали організовану частину молодіжної інфраструктури.

Для забезпечення різних напрямів соціально-виховної роботи з дітьми у межах територіальних громад були створені різноманітні соціальні служби, що мали певну спеціалізацію: кризові центри, центри соціальної реабілітації для дітей та молоді з обмеженими функціональними можливостями, центри сім'ї, клубні об'єднання за місцем проживання тощо [9, с. 105].

Значний вплив на активізацію соціально-виховної роботи з дітьми та молоддю за місцем проживання в цей період мав дитячий і молодіжний рух, який суттєво змінився у зв'язку з припиненням діяльності піонерської і комсомольської організацій. На початку 90-х років відновила свою роботу Національна скаутська організація «Пласт», утворюються інші потужні дитячі та молодіжні організації, які організовують свої осередки за місцем проживання: Асоціація гайдів України, Всеукраїнська дитяча спілка «Екологічна варта», Українське дитяче юнацьке товариство «Січ», Спілка української молоді, Спілка дитячих та юнацьких організацій м. Києва та ін.

Створення низки різноманітних соціальних служб, активізація громадського руху в соціально-педагогічній практиці наприкінці ХХ ст. сприяли зародженню та розвитку волонтерського руху, який виник на початку 90-х років [10].

Слід відзначити, що поява нових суб'єктів соціально-педагогічної роботи за місцем проживання у 90-ті роки, виникнення нових напрямків соціально-виховної діяльності, застосування ефективних технологій, що передбачали соціальну активність дітей та молоді, безперечно сприяли кардинальним змінам у цій галузі. Разом з тим був втрачений цінний і дієвий досвід соціального виховання у мікрорайоні школи, який був накопичений у попередні декілька десятиріччя.

Отже, практичний досвід організації соціально-виховної роботи з дітьми у II половині ХХ століття може стати одним з чинників оптимізації сучасної системи соціалізації підростаючих поколінь. По-перше, історико-педагогічний досвід показує, що соціально-виховна робота набуває ефективності лише за умови, якщо вона здійснюється не тільки державними установами, освітньо-

виховними закладами, а й усією громадою, суспільством. Тому створення суспільно-педагогічного руху сьогодні є одним з найважливіших завдань. По-друге, потребує поновлення соціально-виховна робота за місцем проживання. Діти не можуть залишатись під впливом вулиці, треба створювати умови для педагогічно доцільної організації вільного часу.

Список використаних джерел

1. Баженов В. Г. За місцем проживання / В. Баженов // Радянська школа. – 1980. - № 12. – С. 52-56.
2. Данилова Л. Ф. Є при ЖЕК піонерська кімната / Л. Данилова // Міське господарство України. – 1975. - № 2. – С. 15-16.
3. Дем'янчук С. Я. Самодіяльні клуби як засіб виховання старшокласників С. Дем'янчук // Радянська школа. – 1971. - № 11. – С. 67-70.
4. Драган В.Г. Шефська робота з підлітками / Г. Драган // Радянська школа. – 1974. - № 4. – С. 86-89.
5. Заплішний І. І. Спортивні клуби за місцем проживання – ефективна форма фізичного виховання учнів / І. Заплішний, М. Зубалій // Фізичне виховання дітей та молоді (Республіканський міжвідомчий збірник). Вип. 12. – К., 1988. – С. 83-84.
6. Лещинська А. З. Виховна робота в промисловому мікрорайоні / А. Лещинська // Радянська школа. – 1976. - № 3. – С. 79-82.
7. Муравьев Г. В. «ДОМ» – макеевский вариант / Г. Муравьев, В. Сидоров // Теория и практика социальной работы: отечественный и зарубежный опыт. Т.1. – Москва-Тула, 1993. – С. 409-412.
8. О мерах дальнейшего улучшения работы средней общеобразовательной школы. Постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР от 10 ноября 1966 года // Нар. образование в СССР. – М.: Педагогика, 1974. – С. 219-220.
9. Перепелиця М. П. Державна молодіжна політика в Україні (регіональний аспект) / М. Перепелиця. – К.: Український ін-т соц. досліджень, 2001. – 242 с.

10. Підготовка волонтерів до соціальної роботи: навч. посібник / [за ред. А. Й. Капської. – К.: Держсоцслужба, 2005. – 152 с.
11. Расевич Р. П. Місце проживання – місце виховання /Р. Расевич // Радянська школа. – 1981. - № 9. – С. 49-52.
12. Сімковський А. Дітей виховують усі / А. Сімковський, М. Срібняк // Радянська школа. – 1966. - № 9. – С. 84-87.
13. Тіне В. Ласкаво просимо до підліткового клубу / В. Тіне // Радянська школа. – 1986. - № 2. – С. 83-85.
14. Феоктистова О.Л. Про створення колективу вихователів у мікрорайоні школи / О. Феоктистова // Радянська школа. – 1975. - № 3. – С. 68-72.
15. Юр'єва Ю.М. Школа – центр виховної роботи в мікрорайоні / Ю. Юр'єва // Радянська школа. – 1970. - № 8. – С. 57-58.